

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

Τεύχος 36
Οκτώβριος 2018

Έκδοση: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2407-9669
Πάτρα

Θεματικός τόμος

Ελληνική Τοπική Ιστορία και Πολιτισμός

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Θεωρία και έρευνα
στις
Επιστήμες της Αγωγής**

Τεύχος 36

Πάτρα, Οκτώβριος 2018

Title: Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

ISSN: 2407-9669

σ.σ. 78, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2613019948
website: <http://periodiko.inpatra.gr>
email: periodiko@inpatra.gr

Γραμματεία:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση «**Θεωρία και Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής**» δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Θεωρία και έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής

Περιοδική έκδοση

Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα των κριτών

Διευθυντής έκδοσης

Γεωργογιάννης Παντελής, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών*

Συντακτική Επιτροπή

Φυριπής Εμμανουήλ, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών*

Villar Lecumberri Alicia, *Profesora honoraria, Universidad Autonoma de Madrid*

Baros Wassilios, *Professur für Bildungsforschung, Universität Salzburg*

Επιστημονική Επιτροπή

Καθηγητές

Αθανασούλα-Ρέππα Αναστασία, *τ. καθηγήτρια ΑΣΠΑΙΤΕ/ ΣΕΠ ΕΑΠ*

Βεργίδης Δημήτριος, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών*

Γαλανάκη Ευαγγελία, *Καθηγήτρια Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*

Δαμανάκης Μιχάλης, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης*

Καψάλης Γεώργιος, *Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*

Kolioussi Lambrini, *Profesora, Universidad Nacional Autonoma de Mexico*

Μαλαφάντης Κωνσταντίνος, *Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών,*

Πρόεδρος Παιδαγωγικής Εταιρίας Ελλάδας

Μήτσης Ναπολέων, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

Πανταζής Σπύρος, *τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*

Παζιώνη-Καλλή Κατερίνα, *Καθηγήτρια, Σύμβουλος ΣΕΠ ΕΑΠ*

Ρεράκης Ηρακλής, *Καθηγητής Παιδαγωγικής – Χριστιανικής Παιδαγωγικής, Α.Π.Θ.*

Σκούρτου Ελένη, *τ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αιγαίου*

Αναπληρωτές καθηγητές

Αναστασιάδου Σοφία, *Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας*

Αρχάκης Αργύρης, *Αναπλ. Καθηγητής Τμ. Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών*

Καμαρούδης Σταύρος, *Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας*

Μαυρίλας Δημοσθένης, *Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών*

Μπάκας Θωμάς, *Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*

Ξυδόπουλος Γιώργος, *Αναπλ. Καθηγητής Τμ. Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών*

Πλακίτση Κατερίνα, *Αναπλ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*

Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, *Αναπλ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

Χατζηπαναγιωτίδη Άννα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου

Επίκουροι Καθηγητές

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννυ, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών

Βαμβακούση Ξανθή (Ξένια), Επίκ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Δημάκος Ιωάννης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Θάνος Θεόδωρος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Κασωτάκη-Γατοπούλου Αργυρώ, Δρ., Επίκουρη Καθηγήτρια, Hankuk University of Foreign Studies της Ν. Κορέας

Κεδράκα Κατερίνα, Επίκουρη Καθηγήτρια στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Κιαπίδου Ειρήνη-Σοφία, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμ. Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών

Λαζαρίδου Αγγελική, Επίκουρη Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Μάγος Κωνσταντίνος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Μουσένα Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Προσχολικής Αγωγής Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής

Νιφτανίδου Θεοχαρούλα, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πατρών

Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

Στεργίου Λήδα, Επίκ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Φωτεινός Δημήτριος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Λέκτορες

Ροφούζου Αιμιλία, Λέκτορας Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Σχολή Ναυτικών Δοκίμων

Σάλμοντ Ελευθερία, Λέκτορας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Τουρτούρας Χρήστος, Λέκτορας Παιδαγωγικής ΑΠΘ

Τσεμελή Στυλιανή, Λέκτορας Πανεπιστημίου Πατρών

Διδάκτορες

Ακριτίδου Δήμητρα, Δρ. Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών

Αρμάος Ρέμος, Σύμβουλος Καθηγητής ΕΑΠ, Εκπαίδευση Ενηλίκων

Βαρσαμίδου Αθηνά, Δρ. Πανεπιστημίου Κρήτης

Κατσιμάρδος Βασίλης, Δρ. Παιδαγωγικής, Σχολικός Σύμβουλος Δημοτικής Εκπαίδευσης 46ης Περιφέρειας Αθήνας

Μανιάτης Παναγιώτης, Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών Εξωτ. Συνεργάτης, Π.Δ. 407

Μπρίνια Βασιλική, Δρ στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πλιόγκου Βασιλική, Δρ. στις Επιστήμες της Αγωγής-Ειδική Επιστήμονας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Σταυρόπουλος Αναστάσιος, Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τσιαβού Ευαγγελία, Διδάκτωρ Πανεπιστήμιο Potsdam Γερμανίας

Τσιμπουκλή Άννα, Δρ. Institute of Education Πανεπιστημίου Λονδίνου, ΣΕΠ ΕΑΠ, Υπεύθυνη Τομέα Εκπαίδευσης ΚΕΘΕΑ

Χαμπηλομάτη Παρασκευή, Δρ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Φιλολόγος, Διευθύντρια 2ου Λυκείου Άρτας

Περιεχόμενα

Η Ίδρυση των Πειραματικών Σχολείων (1929-1930)	7
<i>Τσουρής Νικόλαος</i>	
Όψεις της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1929 στον τύπο κατά την περίοδο 1929-1931	25
<i>Γκούτη Μαρία</i>	
Τοπικό Θεματικό Δίκτυο της 3ης Περιφέρειας Π.Ε Νομού Θεσσαλονίκης: «Προφορική Ιστορία: Ζωντανεύοντας την ιστορία της Θεσσαλονίκης»: Παιδαγωγικοί σκοποί, εκπαιδευτικά αποτελέσματα και προοπτικές	41
<i>Σιδηρόπουλος Δημήτριος-Βλαχάκη Μαρία-Σαουλίδου Εύα-Σάρρα-Παππά Άννα</i>	
Τα δημοτικά τραγούδια ως «γυμνάσματα» θεωρίας της μουσικής σε σχολικά εγχειρίδια μουσικής μέχρι τη δεκαετία του 1960	59
<i>Φευγαλάς Στέφανος</i>	

Φευγαλάς Στέφανος

**Τα δημοτικά τραγούδια
ως «γυμνάσματα» θεωρίας της μουσικής
σε σχολικά εγχειρίδια μουσικής
μέχρι τη δεκαετία του 1960**

Περίληψη

Παράλληλα με την εξέλιξη της μουσικής παιδαγωγικής στην Ελλάδα και τη συγγραφή των σχετικών συγγραμμάτων, έγιναν προσπάθειες να διαμορφωθεί διδακτικό υλικό που να έχει ως πηγή τη λαϊκή μουσική της υπαίθρου. Ο τρόπος πρόσληψης του δημοτικού τραγουδιού από τους ερευνητές και τους συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων μουσικής καθορίστηκε από τις δυνατότητες και τον ιδεολογικό και πολιτικό προσανατολισμό των επιμέρους περιόδων. Στον τρόπο της επεξεργασίας που υπέστη το συναφές με τη δημοτική μουσική υλικό ως τη δεκαετία του 1960 αντανakλάται το επίπεδο της επιστημονικής συγκρότησης της μουσικολογίας και της μουσικής παιδαγωγικής. Μέσω της μουσικής ανάλυσης είναι δυνατό να διερευνηθεί η αντίληψη των συντακτών των σχολικών εγχειριδίων κυρίως σε σχέση με τον χειρισμό και την αποτύπωση ρυθμικών και τροπικών φαινομένων που συναντώνται στα δημοτικά τραγούδια τα οποία αξιοποιούνται ως «γυμνάσματα» μουσικής θεωρίας.

Λέξεις κλειδιά: εγχειρίδια μουσικής, διδακτικό υλικό, μουσική θεωρία, δημοτικά τραγούδια, τροπικότητα, ανάλυση.

The folk songs as exercises of music theory in school books until the 1960s

Abstract

Along with the development of music pedagogy in Greece and the writing of relevant books, various attempts were made to develop teaching materials that had as their source the peasant music. The way of perception of the folk song by researchers and writers of school music books was determined by the potentials and the ideological and political orientation of individual historical periods. In the way of the special treatment of the music material associated with the folk music until the 1960s, the level of the scientific composition of both musicology and music pedagogy is reflected. Through the musical analysis it is possible to explore the perception of the editors of the school books, especially in relation to the manipulation and depiction of rhythmic and modal phenomena encountered in the folk songs that are used as exercises of music theory.

Keywords: music books, teaching materials, music theory, folk songs, modality, analysis.

1. Εισαγωγή

Η προσέγγιση του τρόπου εμφάνισης των δημοτικών τραγουδιών στα σχολικά εγχειρίδια μουσικής μπορεί να γίνει με γνώμονα τις δυνατότητες και τις ανάγκες της εποχής συγγραφής και χρήσης των εν λόγω εγχειριδίων. Στην παρούσα εργασία εξετάζονται οι ιδιαίτεροι τρόποι αξιοποίησης των δημοτικών τραγουδιών ως γυμνασμάτων, οι οποίοι (ανάμεσα σε άλλα) φανερώνουν τις ιδιαίτερες αντιλήψεις του εκάστοτε συντάκτη για διάφορες παραμέτρους της μουσικής θεωρίας. Περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο τα δημοτικά τραγούδια υφίστανται επεξεργασίες ώστε να εκπληρώνουν το σκοπό τους ως γυμνάσματα, ενώ αναδεικνύονται περιπτώσεις δημιουργίας ασκήσεων δημόδους χαρακτήρα σε υποκεφάλαια της μουσικής θεωρίας. Παρ' όλο που σε αυτή την εργασία δεν αναλύεται η αξιοποίηση των δημοτικών τραγουδιών στην εκπαίδευση γενικά, ούτε διερευνάται ο ρόλος του εκάστοτε ιδεολογικού - πολιτικού πλαισίου, φαίνεται ότι ο τρόπος πρόσληψης του δημοτικού τραγουδιού από τους ερευνητές-συγγραφείς των εγχειριδίων που μελετήθηκαν¹ αντιπροσωπεύει σε μεγάλο βαθμό τις δυνατότητες και τον προσανατολισμό των επιμέρους ιστορικών περιόδων αντανακλώντας το επίπεδο της επιστημονικής συγκρότησης τόσο της μουσικολογίας όσο και της μουσικής παιδαγωγικής. Μέσω του αξιόπιστου εργαλείου της μουσικής ανάλυσης εξασφαλίζεται τόσο η έγκυρη μουσικολογική προσέγγιση, όσο και η

---

¹ Στην παρούσα μελέτη αξιοποιήθηκαν κυρίως τα εγχειρίδια που περιέχουν τα σχετικά «γυμνάσματα» και όχι γενικά τα σχολικά εγχειρίδια ή τα ανθολόγια.

ιστοριογραφική και αισθητική τεκμηρίωση². Σε κάθε περίπτωση μια οποιαδήποτε έγκυρη ιστορική μελέτη περιλαμβάνει το στάδιο της ανάλυσης³.

2. Τα δημοτικά τραγούδια και τα «γυμνάσματα» στα εγχειρίδια μουσικής

Ήδη στο τέλος της δεκαετίας του 1880 παρουσιάζεται επίσημα η πρόθεση του κράτους να αξιοποιήσει τη μουσική για ιδεολογικοπολιτικούς σκοπούς, με κύριο άξονα την καλλιέργεια πατριωτικών αισθημάτων. Στις συλλογές μετά το 1880 τα πατριωτικά τραγούδια (και ανάμεσά τους τα «συναφή» δημοτικά τραγούδια) εμφανίζονται ποσοτικά ενισχυμένα, αφού προηγουμένως δινόταν βάρος στην εξύμνηση του βασιλιά, στη θρησκεία, τη φύση, κ.λπ., ανάλογα με την περίοδο⁴. Έτσι στο πλαίσιο των εθνικών τραγουδιών μπαίνουν και τα σχετικά *δημοτικά/δημώδη*⁵ τραγούδια τα οποία θεωρείται ότι έχουν πατριωτικό περιεχόμενο ή, έστω, εξυπηρετούν έμμεσα τέτοιους στόχους⁶. Παράλληλα με τις πολιτικές εξελίξεις των αρχών του 20ού αιώνα, αλλά και εξαιτίας του κινήματος του δημοτικισμού, τα δημοτικά τραγούδια εμφανίζονται ακόμα πιο συχνά. Στα αναλυτικά προγράμματα του 1913 εμφανίζονται για πρώτη φορά δημοτικά τραγούδια⁷, ενώ η σύνδεση των σχετικών με τη μουσική μαθημάτων με τις σχολικές γιορτές, παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ρεπερτορίου. Από ένα σημείο και μετά, τα δημοτικά τραγούδια που επιλέγονται δεν συνδέονται απαραίτητα με πατριωτικό περιεχόμενο⁸. Σε κάθε περίπτωση, το καθιερωμένο για τους παραπάνω λόγους ρεπερτόριο γίνεται αντικειμενικά η κύρια πηγή των γυμνασμάτων που εξετάζει η παρούσα εργασία.

Η ευρωπαϊκή μουσική σημειογραφία καθώς και η αναγραφή των δημιουργών καθιερώνονται με τις συλλογές του Ι. Έννιγγ, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1880⁹. Ταυτόχρονα, τη δεκαετία του 1880 συναντάμε ήδη τη

2 Σακαλλιέρος, Γ. (2006), Εφαρμογές ανάλυσης σε έργα νεοελληνικής έντεχνης μουσικής με στοιχεία «εθνικής» ταυτότητας: κριτήρια, αισθητικές κατευθύνσεις, θεωρία και μεθοδολογία. Στο: Κ. Τσουγκρας (επιμ.) (2006), *Μουσική Θεωρία και Ανάλυση – Μεθοδολογία και Πράξη*, Πρακτικά Συμποσίου (Θέρμη Θεσσαλονίκης 29/9 - 1/10/2006), Τμήμα Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ., σ. 62.

3 Βαζιούλιν, Β. Α. (2013), *Η λογική της ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, (μτφρ.) Δ. Σ. Πατέλης. Αθήνα: ΚΨΜ, σ.σ. 77-80.

4 Σταύρου, Γ. (2004), *Η ελληνική παραδοσιακή μουσική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: ιστορική ανασκόπηση - σημερινή πραγματικότητα*. Διδακτορική διατριβή. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, σ. 65 και σ.σ. 135-136.

5 Οι σχετικοί όροι στα εγχειρίδια που μελετήθηκαν χρησιμοποιούνται ποικιλοτρόπως προσδιορίζοντας διαφορετικό ή και το ίδιο περιεχόμενο. Για παράδειγμα, ο Αθ. Αργυρόπουλος χρησιμοποιεί τους όρους *δημώδες, μελωδία δημώδης, δημοτική μελωδία, δημοτικόν*. Ακόμα και το ίδιο τεκμήριο μπορεί να αναφέρεται ως *δημώδες* ή ως *δημοτικόν*. Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1919), *Απόλλων*. Αθήνα: χ.ε., σ.σ. 40-41 και Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1933), *Μουσική Αγωγή. Τεύχος Α΄*. Αθήνα: Ι. Δ. Κολλαρος και ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 151.

6 Συχνά το στιχουργικό περιεχόμενο των δημοτικών τραγουδιών θεωρείται ότι έχει εθνικό- πατριωτικό χαρακτήρα με αλληγορικό τρόπο.

7 Σταύρου, Γ. (2004), *Η ελληνική παραδοσιακή μουσική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: ιστορική ανασκόπηση - σημερινή πραγματικότητα*. Διδακτορική διατριβή. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, σ. 68 και 82.

8 Για παράδειγμα, στα *Σχολικά Τραγούδια* του Π. Κωτσόπουλου κανένα από τα δημοτικά/δημώδη τραγούδια δεν έχει πατριωτικό περιεχόμενο. Κωτσόπουλος, Π. Ι. (1952), *Σχολικά Τραγούδια: Προς χρήση των σχολείων Δημ. και Μ. Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: χ.ε..

9 Σταύρου, Γ. (2004), *Η ελληνική παραδοσιακή μουσική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: ιστορική ανασκόπηση*

συνύπαρξη μουσικής θεωρίας και τραγουδιών. Στα βιβλία του Αν. Μάλτου μάλιστα περιέχονται και δημοτικές/δημώδεις μελωδίες¹⁰. Με τα βιβλία του Αθ. Αργυρόπουλου, ιδιαίτερα εκείνα της δεκαετίας του 1920, καθιερώνεται σταδιακά η μορφή των βιβλίων μουσικής που περιλαμβάνουν θεωρία, ασκήσεις και τραγούδια σε ευρωπαϊκή σημειογραφία¹¹. Οι συγγραφείς αυτών των εγχειριδίων βρίσκονται μπροστά στο πρόβλημα του τρόπου αξιοποίησης των δημοτικών τραγουδιών, ενώ ταυτόχρονα είναι ανοιχτή η συζήτηση σχετικά με τη συνάφεια μεταξύ της δημοτικής μουσικής και της θεωρίας της δυτικής μουσικής και μάλιστα σε σχετικά πρώιμο στάδιο. Αναμενόμενο αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η, πολλές φορές, μηχανιστική σύνδεση πλευρών της δυτικής θεωρίας και των δημοτικών τραγουδιών. Οι αντιφάσεις που παρατηρούνται χρειάζεται να προσεγγίζονται με ιστορικό κριτήριο, ως στοιχείο της εποχής τους. Έτσι, οι αντιφάσεις αυτές και κυρίως η εξέλιξη αυτής της διαδικασίας σχετίζονται με την ευρύτερη συζήτηση για την αξιοποίηση της δημοτικής μουσικής σε έργα ελλήνων συνθετών, άρα και με τον τρόπο πρόσληψης της δημοτικής μουσικής από την δυτικοευρωπαϊκού προσανατολισμού συγκρότηση των λόγιων εκπροσώπων του αστικού πολιτισμού¹². Αφορά ταυτόχρονα στην επεξεργασία μεθόδων του τρόπου αφομοίωσης του πολιτισμού των πληθυσμών της υπαίθρου από τους εκπροσώπους του αστικού πολιτισμού.

Μια σημαντική πλευρά αυτής της κατεύθυνσης, ιδιαίτερα ενδεικτική του τρόπου αντίληψης της δημοτικής μουσικής από τους συγγραφείς των εγχειριδίων, αφορά στη δημιουργία πρωτότυπων γυμνασμάτων - ασκήσεων στο ύφος της δημοτικής μουσικής. Η κατασκευή μιας άσκησης βασισμένης σε ένα συγκεκριμένο ύφος προϋποθέτει την αφομοίωση των βασικών πλευρών του υπό συζήτηση μουσικού φαινομένου και ταυτόχρονα την ανάδειξη επιμέρους χαρακτηριστικών μέσω της αφαίρεσης, σε συνάρτηση με ένα συγκεκριμένο γνωστικό περιεχόμενο μουσικής θεωρίας. Αν και αυτή η προσπάθεια έχει ξεκινήσει νωρίτερα, φαίνεται ότι επεκτείνεται τη δεκαετία του 1950. Στο περιεχόμενο αυτών των ασκήσεων διαφαίνεται η αντίληψη του κάθε συγγραφέα για το μουσικό φαινόμενο στο οποίο εστιάζει, αλλά και γενικότερα η αισθητική του αντίληψη για τη δημοτική μουσική.

Έτσι, ο προσανατολισμός των εγχειριδίων μουσικής προκύπτει κυρίως ως συνισταμένη της εκπαιδευτικής πολιτικής όπως αυτή εκφράζεται από τα αντίστοιχα αναλυτικά προγράμματα, τον γενικό πολιτικό προσανατολισμό της μουσικής ζωής, το επίπεδο ανάπτυξης της θεωρίας της μουσικής της κάθε

- σημερινή πραγματικότητα. Διδακτορική διατριβή. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, σ. 136.

10 Αναφέρονται κυρίως *Δημ. γερμ. μελ.*, αλλά και *Δημ. μακεδ. μελ.*, *Μελωδία και ποιησις δημ. Μακεδονική και Δημ. ρωσ. μελ.*, ανεξάρτητα αν αυτός ο προσδιορισμός είναι ακριβής. Βλ. ενδεικτικά Μάλτος, Α. Ν. (1884), *Τερψιχόρη ήτοι Συλλογή Χορικών Ασμάτων προς χρήση των σχολείων. Τ.Α'*. Λειψία: Breitkopf & Hartel, σ. 80 και Μάλτος, Α. Ν. (1885), *Τερψιχόρη ήτοι Συλλογή Χορικών Ασμάτων προς χρήση των σχολείων. Τ.Β'*. Οδησός: Τύποις Χρυσογέλου και Σ-ας, σ.σ. v-vi.

11 Σταύρου, Γ. (2004), *Η ελληνική παραδοσιακή μουσική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: ιστορική ανασκόπηση - σημερινή πραγματικότητα*. Διδακτορική διατριβή. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, σ. 142.

12 Βλ. και Samson, J. (2013), *Music in the Balkans*. Leiden, Boston: Brill.

περιόδου και το στάδιο ανάπτυξης της μεθοδολογίας της καταγραφής και της ανάλυσης της δημοτικής μουσικής.

3. Το ελληνικό μέτρον στη θεωρία και τα μέτρα που συσχετίζονται με δημοτικούς χορούς

Ένα μεγάλο μέρος των αναφορών στη ρυθμική διάσταση των δημοτικών τραγουδιών σχετίζεται με το μέτρο των 7/8 - 7/4. Ο συσχετισμός αυτός μάλιστα συνοδεύεται από σχόλια περί της «ελληνικότητάς» του, τα οποία με την πάροδο των χρόνων γίνονται πιο μετριοπαθή. Ο Αθ. Αργυρόπουλος, αναφέρει ότι το μέτρον αυτό είνε αποκλειστικώς Ελληνικόν μέτρον, το συναντώμεν δε συνηθέστατα εις τα δημοτικά τραγούδια μας και τους Ελληνικούς χορούς¹³. Στο τεύχος των ωδικών γυμνασμάτων συμπληρώνει τον προσδιορισμό Ελληνικός ρυθμός¹⁴. Ο Α. Κόκκινος σημειώνει και εκείνος ότι το επταμερές μέτρον, είναι κατ' εξοχήν ελληνικόν μέτρον, όταν αποτελείται εκ της ενώσεως των απλών μέτρων κατά την σειράν 3/4 + 2/4 + 2/4¹⁵. Η προσέγγιση του Ι. Μαργαζιώτη είναι σαφώς πιο μετριοπαθής. Αναφέρει ότι το μέτρον ταύτο χρησιμοποιείται εις τα δημοτικά μας τραγούδια και εις τους Ελληνικούς χορούς ως εν εκ των συνηθεστέρων μέτρων της Ελληνικής μουσικής¹⁶. Αντίστοιχες αναφορές, σαφώς λιγότερες, υπάρχουν για το μέτρο των 5/4. Ο Κόκκινος σημειώνει ότι το πενταμερές μέτρον είναι κατ' εξοχήν ελληνικόν μέτρον, εφ, όσον αποτελείται από τα απλά μέτρα 3+2 και όχι αντιστρόφως¹⁷.

Τα μέτρα αυτά συνδέονται συχνά με χορούς όπως ο καλαματιανός, ο συρτός και ο τσακωνικός. Στις παρατηρήσεις επί των περιεχομένων της συλλογής *Αηδόνια*, ο Αργυρόπουλος αναφέρει ότι ως χορευτικά δε (χορός καλαματιανός) [δύνανται να χρησιμοποιηθούν] τα υπ' αριθ. 13, 17, 20, 52 και 67 [τραγούδια]. Ένα από αυτά (*Ο πλάτανος*) είναι καταχωρισμένο ως δημοτικόν Αρκαδίας¹⁸:

Γέ - χεις — καθ — μέ — καθ — μέ — νε πλά - τα — νε — και στέ - κεις μα - ρα -
μέ - νος — μέ - ρα — και νύ - και νύ - χτα στο νε - ρό — με

13 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β'*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 271.

14 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1934), *Μελωδικαί Ασκήσεις (Solfege)*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 88.

15 Κόκκινος, Α. (χ.χ.), *Πλήρες σύστημα Σχολικής μουσικής, Τεύχος Β', μέρος 1^{ον}*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Αθ. Πουντζα, σ. 31.

16 Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ. 33.

17 Κόκκινος, Α. (χ.χ.), *Πλήρες σύστημα Σχολικής μουσικής, Τεύχος Β', μέρος 1^{ον}*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Αθ. Πουντζα, σ. 17 και 31.

18 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1927), *Αηδόνια*. Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία «Αθηνα» Α. Ι. Ράλλης & Σια, σ. 86.

Για την εκτέλεση του μέτρου 7/8 ο Αργυρόπουλος σχολιάζοντας την ταχύτητα των κινήσεων του σχετικού μετρήματος προσδιορίζει ότι *πρέπει να φθάσει εις τον ρυθμόν του καλαματιανού χορού*. Για την αφομοίωση του μέτρου παραθέτει και το ρυθμικό γύμνασμα 459¹⁹:

Ο Κόκκινος γράφει για την ένωση των απλών μέτρων κατά την σειράν $3/4 + 2/4 + 2/4$ ότι *αντιπροσωπευτικός χορός αυτού του μέτρου είναι ο ελληνικός χορός «Καλαματιανός»*²⁰. Αντίστοιχα, ο Μ. Νικολάου εκτός από τα δημοτικά τραγούδια περιλαμβάνει στο βιβλίο του και δύο δικές του συνθέσεις για τις οποίες σημειώνεται *Ρυθμός καλαματιανού*²¹:

Ο Αργυρόπουλος στις *Μελωδικές Ασκήσεις* παραπέμπει για εφαρμογές του μέτρου 7/8 (...) εις τα σχετικά άσματα των συλλογών ασμάτων: «Απόλλων», «Ορφεύς», «Αηδόνια», «Κελαδήματα» και την «Μουσικήν Αγωγήν»²², ενώ στο β' μέρος του εγχειριδίου *Μελωδικά Ασκήσεις (Σολφέζ)* του Μαργαζιώτη, αφού προσδιορίζονται οι κυριότεροι ρυθμικοί μορφαί, παρατίθενται τέσσερις *Ελληνικά Μελωδία*. Οι ασκήσεις αυτές έχουν στόχο να αποδώσουν το ρυθμό και το ύφος του καλαματιανού χορού. Η πρώτη από αυτές (αρ. 70) είναι η εξής²³:

Τέλος, ο Ι. Μανιουδάκης περιλαμβάνει το τραγούδι *Το αηδονάκι (Ρυθμός Καλαματιανού, δημώδες)* στο κεφάλαιο *Μέτρον 7/8*²⁴:

19 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β'*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 272.

20 Κόκκινος, Α. (χ.χ.), *Πλήρες σύστημα Σχολικής μουσικής, Τεύχος Β', μέρος 1^ο*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Αθ. Πουντζα, σ.σ. 30-31.

21 Πρόκειται για το *Στη βοσκή και Τα προβατάκια*, στα οποία είναι εμφανής η πρόθεσή του να διαμορφώσει δημώδη χαρακτήρα. Αυτό πετυχαίνεται με την αξιοποίηση του μέτρου των 7/8 που παραπέμπει στον καλαματιανό χορό, με την αξιοποίηση *δημωδών τροπικών φαινομένων* και με τους στίχους ποιμενικού περιεχομένου. Νικολάου, Μ. (χ.χ.), *55 τραγούδια: για σχολεία και οικογενείας*, 2^η έκδοση. Αθήνα: Μιχ. Κωνσταντινίδης, σ. 10 και 21.

22 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1934), *Μελωδικά Ασκήσεις (Solfège)*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 89.

23 Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ. 62.

24 Μανιουδάκης, Ι. Κ. (1962), *Σχολική Μούσα, Τ. Β'*. Αθήνα: χ.ε., σ. 11.

Η αντίληψη των συγγραφέων για τα διάφορα ρυθμικά ή μετρικά ζητήματα διαφαίνεται τόσο στα μουσικά κείμενα³³ όσο και στις διατυπώσεις στα σχετικά κείμενα ή σε συμπληρωματικά στοιχεία. Η ρυθμική διάσταση αφορά τόσο στη διάσταση της συγκρότησης του μέτρου, κάτι που αποτελεί τυπικό κεφάλαιο μουσικής θεωρίας, όσο και στη σύνδεση με τον χορό, ιδιαίτερα μάλιστα με τον *ελληνικό χορό*. Έτσι, από τη μία παρατηρείται η πρόθεση των συντακτών των εγχειριδίων να αποδώσουν (κυρίως στα σύνθετα μέτρα των 7/8 και 5/4) τον ελληνικό χαρακτήρα, που άλλωστε θεωρείται ότι είναι οργανικά δεμένος με τον αντίστοιχο χορό (καλαματιανό και τσακώνικο χορό). Από την άλλη, τα δημοτικά τραγούδια φαίνεται ότι είναι μια δημοφιλής επιλογή ως γυμνάσματα ή παραδείγματα μέτρων που αντιστοιχούν σε χορούς όπως ο καλαματιανός και ο τσάμικος. Ταυτόχρονα, ενδείξεις όπως *ρυθμός καλαματιανού*, *χρόνος καλαματιανού χορού* ή *ρυθμός συρτού* αξιοποιούνται αρκετά συχνά ως ενδείξεις ρυθμικής αγωγής, τόσο για τα τραγούδια, όσο και για τα γυμνάσματα δημώδη χαρακτήρα.

4. Η αντίληψη των τροπικών φαινομένων

Όπως και για τη ρυθμική διάσταση, η αντίληψη των συγγραφέων για ζητήματα τροπικότητας διαφαίνεται στα μουσικά κείμενα, ανεξάρτητα αν αυτή διατυπώνεται στο θεωρητικό κείμενο ή σε συμπληρωματικά στοιχεία. Επιπρόσθετα, δεν είναι λίγες οι φορές που παρουσιάζονται αντιφάσεις ανάμεσα στα μουσικά κείμενα και στα υπόλοιπα στοιχεία. Σε κάθε περίπτωση, οι συσχετισμοί των δημοτικών τραγουδιών με την τονική μουσική είναι αναμενόμενοι, με την έννοια ότι τα στοιχεία της μουσικής θεωρίας που παρουσιάζονται στα εγχειρίδια μουσικής που εξετάζονται έχουν ως αφετηρία τη θεωρία της ευρωπαϊκής λόγιας μουσικής. Από τη μία, το πρώιμο στάδιο ανάπτυξης της συστηματικής μουσικολογίας ως προς την προσέγγιση της δημοτικής μουσικής και από την άλλη, η επιτηδευμένη προσπάθεια για ενσωμάτωση των δημοτικών τραγουδιών στο περιβάλλον της θεωρίας της ευρωπαϊκής μουσικής έχουν πολλές φορές ιδιότυπο αποτέλεσμα.

Παράλληλα, ο προσανατολισμός προς την αξιοποίηση αρχαίων και βυζαντινών όρων για τη δημοτική μουσική γίνεται κυρίως για να υποστηριχθεί ιδεολογικά η σύνδεσή της με την εκκλησιαστική ή την αρχαία ελληνική³⁴. Γίνεται, λοιπόν, προσπάθεια να υπάρχει ταυτόχρονα αναφορά στα συστήματα της ευρωπαϊκής, της εκκλησιαστικής και της αρχαίας ελληνικής μουσικής, ενώ, κατά περίπτωση, επιχειρούνται και αντιστοιχήσεις μεταξύ τους. Έτσι, μέχρι ένα σημείο είναι αναμενόμενο να παρουσιάζονται αντιφάσεις και ως προς την

33 Μία τέτοια περίπτωση αναδεικνύεται και στο τραγούδι *Ο χορός του Ζαλόγγου* και την διαφορετική του απόδοση στα βιβλία του Αργυρόπουλου. Βλ. και υποσημείωση αρ. 45.

34 Μερλιέ, Μ.Ο. (1931), *Τραγούδια της Ρούμελης*. Αθήνα: χ.ε. σ. ιγ'.

στο αντίστοιχο τραγούδι ως παράδειγμα εναλλαγής μείζονας και ομώνυμης ελάσσονας κλίμακας, χωρίς την αλλαγή οπλισμού³⁸. Σε αυτή την περίπτωση το πέρασμα σε φαινόμενα που παραπέμπουν στο Νιχαβέντ γίνεται αντιληπτό ως παρενθετικό πέρασμα από την ομώνυμη ελάσσονα.

Ως γύμνασμα της Ελάσσονος κλίμακας του Σολ# αντιμετωπίζεται από τον Αργυρόπουλο ο Πεντοζάλης (Χορός Κρητικός, Δημώδες)³⁹:

Με του Μα-γιού τις μου - ρω-διές, τα κόκ - κι-να κε - ρά - σια, για όε - τε πως χο

Είναι μια περίπτωση όπου τα τροπικά φαινόμενα της οικογένειας Ουσάκ αντιστοιχίζονται με την ελάσσονα κλίμακα (είναι τα φαινόμενα που περιγράφονται γενικά στον Ήχο Α'). Επίσης, το τραγούδι *Οι Κολοκοτρωναίοι* από τη συλλογή *Φήμιος και Δαμασκηνός* του Ι. Προΐου, περιλαμβάνεται στα γυμνάσματα της ελάσσονας κλίμακας του Σολ#⁴⁰:

Λά - μπει ο ή - ο ή - λιος στα βου - νά,
λά - μπει και στα λα - γκά - δια έ - τσι λά - μπει, λά

Στην περίπτωση αυτή παρατηρείται η βάρυνση της νότας λα, η οποία αντιστοιχεί στη βαθμίδα Σεγκιάχ (Βου)⁴¹. Με αυτόν τον τρόπο εκφράζονται τα πολυδιάστατα φαινόμενα που εμπλέκουν τη συγκεκριμένη βαθμίδα, αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης «κλιμακοκεντρικής» αντίληψης που περιλαμβάνει όλους τους εν χρήσει φθόγγους⁴².

Ο χορός του Ζαλόγγου (Δημώδες, Γραφή Κ. Ψάχου), περιλαμβάνεται από τον Αργυρόπουλο στα γυμνάσματα της ελάσσονας κλίμακας του Ρε⁴³:

38 Έχει προηγηθεί το σχόλιο ότι η «Η Αρκαδιανή» αρχίζει με την μείζονα Λα και συνεχίζεται εις την ελάσσονα Λα. Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β΄*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 307.

39 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β΄*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 443.

40 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β΄*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ.σ. 443-444.

41 Η βάρυνση υπάρχει και στην εκδοχή που βρίσκεται στη συλλογή *Απόλλων* όπου το τραγούδι είναι τοποθετημένο στη σολ ελάσσονα κλίμακα και, στο αντίστοιχο μέτρο, το λα βρίσκεται σε ύφεση. Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1919), *Απόλλων*. Αθήνα: χ.ε., σ. 69.

42 Βλ. και Ανδρικό, Ν. (2018), *Οι λαϊκοί δρόμοι στο μεσοπολεμικό αστικό τραγούδι. Σχεδιάγραμμα λαϊκής τροπικής θεωρίας*. Αθήνα: Τόπος, σ. 11.

43 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β΄*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ,

Όμως σε προηγούμενη εκδοχή του ίδιου τραγουδιού στη συλλογή *Απόλλων*, το τραγούδι έχει διαφορετικό (φυσικό) οπλισμό και παρουσιάζει το σι ύφεση ως τυχαίο σημείο αλλοίωσης⁴⁴:

Είναι σαφές ότι η εκδοχή με τον οπλισμό της Ρε ελάσσονας έγινε περισσότερο για να αξιοποιηθεί ως γύμνασμα ελάσσονας κλίμακας, σε αντιστοιχία, βέβαια, και με τα άλλα τραγούδια που παρουσιάζουν παρόμοια τροπικά φαινόμενα. Σε κάθε περίπτωση, ο Αργυρόπουλος γνωρίζει και την τοποθέτηση του Κ. Ψάχου (σε φυσικό οπλισμό)⁴⁵, αφού δηλώνει *Κ. Ψάχος*⁴⁶ και *Γραφή Κ. Ψάχου*⁴⁷ αντίστοιχα. Το τραγούδι αυτό προσεγγίζει το τροπικό φαινόμενο Χουσεϊνί (σε αντιστοιχία με τον Ήχο πλ. Α') και εντάσσεται και αυτό στην ευρύτερη οικογένεια Ουσάκ.

Ο Μαργαζιώτης προτείνει τα υπ' αριθ. 32, 33, 34, 35 και 36 τραγούδια να διδάχτούν στην Τονικότητα Μι ελάσσονα και (μεταξύ άλλων μη δημοδών τραγουδιών) τα υπ' αριθ. 37 και 38 στην Τονικότητα Ρε ελάσσονα. Το υπ. αριθ. 34 τραγούδι (*Το χορταράκι*) προέρχεται από τη συλλογή του Κ. Ψάχου⁴⁸:

Σχετικά με τη μη αναμενόμενη συμπεριφορά του προσαγωγέα της ελάσσονας έχει ήδη γίνει η σχετική διευκρίνιση: *Εις την υπ' αριθ. 91* [εννοεί την

Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ.σ. 451-452.

44 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1919), *Απόλλων*. Αθήνα: χ.ε., σ.σ. 55-56.

45 Μία εκδοχή βρίσκεται στο περιοδικό Φόρμιζ με τίτλο καταχώρισης *Ο χορός του Ζαλόγγου* και σημειώσεις *Ως άδεται εν Πελοποννήσω. Υπό Κ. Α. Ψάχου*. Ο Ψάχος αποδίδει το τραγούδι σε 3/8 και 2/4 με εναλλαγή μάλιστα μονής ή διπλής διαστολής προς διευκόλυνση του αναγνώστη (βλ. Ψάχος, Κ. Α. (1908), Το ασματάκι της «Φόρμιγγος», *Φόρμιζ*, Περίοδος Β', έτος Δ' (ΣΤ'), αρ. 17-18, Δεκέμβριος, σ. 4). Ο Αργυρόπουλος στην εκδοχή του *Απόλλωνα* έχει μετρική ένδειξη 7/8 και χρησιμοποιεί διακεκομμένη διαστολή ανάμεσα στα 3/8 και στα 4/8. Στην εκδοχή με τον οπλισμό της Ρε ελάσσονας χρησιμοποιεί μετρική ένδειξη 7/8, χωρίς κάποια παρέμβαση.

46 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1919), *Απόλλων*. Αθήνα: χ.ε., σ.σ. 55-56.

47 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β'*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ.σ. 451-452.

48 Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ.σ. 67-69 και σ. 104.

άσκηση υπ' αριθ. 95] άσκησι ανήκουσαν εις την ελάσσονα κλίμακα του Μι, δεν έχει οξυνθή η 7^η βαθμιά Ρε, δηλ. ο προσαγωγέας⁴⁹:

Ο Μαργαζιώτης ερμηνεύει αυτό το φαινόμενο ιστορικά: *Η ούτως εμφανιζόμενη κλίμαξ, ήτις εχρησιμοποιείτο εις την αρχαίαν Ελληνικήν μουσικήν υπό το όνομα Υποδώριος ή Αιολικός τρόπος. Γίνεται σήμερα χρήσις αυτής εις τον Α΄ ήχον της Βυζαντινής Μουσικής, καθώς και εις τα Δημοτικά μας τραγούδια*⁵⁰. Άρα, σε αυτό το φαινόμενο, κατά την άποψή του, υπάρχει μία εκδοχή της ελάσσονας κλίμακας κατά την οποία ο προσαγωγέας δεν παρουσιάζεται οξυμένος, η οποία παραπέμπει στο παρελθόν.

Αυτή η άσκηση έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς αποτελεί κατασκευασμένο παράδειγμα σε ύφος δημοτικού τραγουδιού (αντιστοιχεί μάλιστα σε τσάμικο). Μία παρόμοια περίπτωση προσπάθειας κατασκευής ασκήσεων σε ύφος που παραπέμπει σε δημοτικό τραγούδι είναι και εκείνη του Ερμήλιου. Στον πρόλογο του Τ.Α΄ του Σολφέζ αναφέρει ότι *στο έργο μου τούτο υπάρχουν ασκήσεις που πάλλονται από Εθνικό δημοτικό χρώμα, όπως οι ασκήσεις 80, 85, 89, 106, 122, 140. Ασκήσεις εμπνευσμένες από τον αρχαίο κόσμο, όπως οι (...) και οι λοιπές που βρίσκονται στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής μουσικής, με ξεχωριστή μουσική γραμμή (...)*. Η άσκηση υπ. αριθ. 140, η οποία περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο της Ρε ελάσσονας, δεν έχει κάποια διευκρίνιση σχετικά με το φαινόμενο της μη όξυνσης του προσαγωγέα⁵¹:

Στην προσπάθεια του Ερμήλιου να προσεγγίσει το *δημοτικό χρώμα* εντάσσεται η άσκηση 122 που ανήκει στο κεφάλαιο *Ασκήσεις εις Λα ελάσσονα*. Η μελωδική δομή και γενικότερα το ύφος παραπέμπει σε οργανικούς σκοπούς από τη Μικρά Ασία ή το Βορειοανατολικό Αιγαίο (χασάπικα, χασαποσέρβικα, κ.λπ.)⁵²:

49 Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ. 68.

50 Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ. 68.

51 Ερμήλιος, Θ. Α. (χ.χ), *Σολφέζ, Τεύχος Α΄*. Αθήνα: χ.ε., σ. 68.

52 Ερμήλιος, Θ. Α. (χ.χ), *Σολφέζ, Τεύχος Α΄*. Αθήνα: χ.ε., σ. 58.

Τέλος, αν και οι περισσότερες περιπτώσεις των τραγουδιών που παραπέμπει ο Μαργαζιώτης σε ελάσσονες κλίμακες εντάσσονται γενικά σε τροπικά φαινόμενα της οικογένειας του Ουσάκ, στα τραγούδια που προορίζονται να διδαχτούν με τη Ρε ελάσσονα περιλαμβάνει και το υπ' αριθ. 38, δηλαδή τον *Τσοπανάκο* του Ν. Λάβδα, τραγούδι το οποίο παραπέμπει σε τροπικά φαινόμενα Νικρίζ (σε αντιστοιχία με τον σκληρό χρωματικό Πλ. του Δ'), έχοντας όμως τον σπλισμό της Ρε ελάσσονας⁵³.

4.2. Οι συσχετισμοί με τις αρχαίες κλίμακες και τους εκκλησιαστικούς ήχους

Ο συσχετισμός των αρχαίων κλιμάκων με τις μείζονες και ελάσσονες κλίμακες γίνεται είτε ανεξάρτητα - παρατακτικά, όπως στην περίπτωση του Κόκκινου, είτε επιχειρείται μία εξελικτική προσέγγιση, με την έννοια ότι οι αρχαίες κλίμακες αποτελούν την πηγή των νεότερων κλιμάκων (μειζόνων και ελασσόνων), όπως στην περίπτωση του Αργυρόπουλου. Στην ερώτηση *Πόσων ειδών διατονικάς κλίμακας έχομεν;*, ο Κόκκινος απαντάει: *Διατονικάς κλίμακας έχομεν τεσσάρων ειδών: Τας Μείζονας κλίμακας, τας Ελάσσονας κλίμακας, τας Αρχαίας Ελληνικάς κλίμακας και τας Μικτάς κλίμακας*⁵⁴. Ο Αργυρόπουλος, σε σημείωση στο κεφάλαιο *Αρχαία ελάσσων κλίμαξ* διατυπώνει την άποψη ότι από την αρχαία ελάσσονα κλίμακα σχηματίστηκαν κατά τους νεωτέρους χρόνους η αρμονική και μελωδική ελάσσονες κλίμακες. Ταυτόχρονα, ο αρχαιοελληνικός Υποδώριος ή Αιολικός τρόπος συνδέεται με τον Ήχο Α' και Ήχο Πλ. του Α', αλλά και με πολλά ελληνικά δημοτικά τραγούδια⁵⁵. Ως γυμνάσματα αρχαίας ελάσσονος *Λα* παρατίθενται τα *Ο Νικοτσάρας*, *Ο χρυσοπράσινος αητός*, *Ο Ζιάκας* και το *Νανούρισμα*. Όπως φαίνεται στο τραγούδι *Ο Νικοτσάρας*, τα τροπικά φαινόμενα που συναντώνται παραπέμπουν στην οικογένεια Ουσάκ (σε αντιστοιχία με τον Ήχο Α')⁵⁶:

53 Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ. 106.

54 Κόκκινος, Α. (χ.χ.), *Πλήρες σύστημα Σχολικής μουσικής, Τεύχος Β', μέρος 1^ο*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Αθ. Πουντζά, σ.σ. 6-7.

55 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β'*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 311. Αυτή η άποψη υπονοείται και από τον Μαργαζιώτη χωρίς όμως να διατυπώνεται με σαφήνεια στα συγκεκριμένα εγχειρίδια, ενώ την υιοθετεί και ο Μανιουδάκης αναφέροντας ότι η αρχαία ελάσσων κλίμαξ θεωρείται ως η παλαιά ελάσσων πρότυπος. Εξ αυτής εσχηματίσθησαν κατά τους νεωτέρους χρόνους η αρμονική και η μελωδική. Μανιουδάκης, Ι. Κ. (1962), *Σχολική Μούσα, Τ. Β'*. Αθήνα: χ.ε., σ. 16 και Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ. 68.

56 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β'*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ.σ. 313-315.

Ο Μανιουδάκης, στο κεφάλαιο *Αρχαία ελάσσων κλίμαξ* (γνωστή και με το όνομα *Υποδώριος* ή *Αιολικός* τρόπος), αναφέρει ότι *εις την εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική χρησιμοποιείται αυτή με το όνομα: Ήχος πρώτος ή Πλάγιος πρώτος, ως επίσης και εις πολλά ελληνικά δημοτικά τραγούδια*⁵⁷. Επίσης, ο Μανιουδάκης, σημειώνοντας ότι *είναι γραμμένο εις τον Ιωνικόν ή λύδιον τρόπον, παραθέτει το τραγούδι Ο επαναστάτης (Κρητικό ριζίτικο τραγούδι της τάβλας)*⁵⁸:

Πό-τες θα κά πό-τες θα κά-μη ξε-στε-ριά, (E) πό-τες
θα φλε-βα-ρί-ση, πό-τες θα φλε-βα-ρί-ση, να

Με αφορμή την *Αρκαδιανή*, ο Αργυρόπουλος αναφέρει και το *Portamento*, ως *το είδος της μουσικής εκτελέσεως κατά το οποίον η φωνή μεταβαίνει από ενός φθόγγου εις άλλον διά κυματισμού, συρομένη επί των ενδιαμέσων φθόγγων (χρωματ. ημιτονίων και κομμάτων)*⁵⁹:

portamento portamento
Ποιός εί-δε ψά-για σ'Αρ-κα-δια-νή, ποιός εί-δε ψά-

Ένα παρόμοιο ζήτημα ο Μαργαζιώτης το αντιμετωπίζει αξιοποιώντας ακόμα και τη βάρυνση σε παρένθεση ως τυχαίο σημείο αλλοίωσης⁶⁰. Το θεωρητικό έργο του Μαργαζιώτη για τη θεωρία της εκκλησιαστικής μουσικής έχει ιδιαίτερη σημασία, αλλά δεν εντάσσεται στο περιεχόμενο της παρούσας μελέτης. Παρ' όλα αυτά το σκέλος των μεταγραφών της εκκλησιαστικών μουσικών κειμένων στην ευρωπαϊκή σημειογραφία, το οποίο ενυπάρχει σε όλο το έργο του, αναδεικνύει πολλά ζητήματα αποτύπωσης τροπικών φαινομένων.

57 Μανιουδάκης, Ι. Κ. (1962), *Σχολική Μούσα, Τ. Β'*. Αθήνα: χ.ε., σ. 16. Βλ και την αντίστοιχη άποψη του Μαργαζιώτη στο κεφάλαιο 4.1

58 Μανιουδάκης, Ι. Κ. (1962), *Σχολική Μούσα, Τ. Β'*. Αθήνα: χ.ε., σ. 83. Η αναφορά αυτή του Μανιουδάκη δεν συνοδεύεται από σχόλια ως προς τους αρχαίους τρόπους.

59 Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή, Τεύχος Β'*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 309.

60 Στο 4. *Απολυτίκιον Ευαγγελισμού* ο φθόγγος λα εμφανίζεται με ύφεση σε παρένθεση ως τυχαίο σημείο σπλισμού. Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου*. Αθήνα: χ.ε., σ. 76.

4.3. Συγκεντρωτικές παρατηρήσεις για τα ζητήματα τροπικότητας

Σε πρώτο επίπεδο, φαίνεται ότι γενικά αποφεύγονται ως γυμνάσματα τα δημοτικά τραγούδια που περιέχουν χρωματικά τετράχορδα (βλ. οικογένεια του Ήχου Β' και όχι μόνο)⁶¹. Ως προς τις μείζονες κλίμακες φαίνεται ότι αξιοποιούνται δημοτικά τραγούδια που παραπέμπουν σε τρόπους που σχηματίζεται διάστημα 3^{ης} Μ ανάμεσα στην τονική παραγωγή και την τρίτη βαθμίδα κυρίως δηλαδή φαινόμενα που παραπέμπουν στην οικογένεια Ραστ (σε αντιστοιχία με τον Ήχο Πλ. Δ') και όχι μόνο. Επίσης, στα γυμνάσματα που μελετήθηκαν, δεν φαίνεται να αποτυπώνεται η διατονική συμπεριφορά⁶² της 7^{ης} βαθμίδας (βλ. ατζέμ-εβίτζ/Ζω). Τέλος, στην τρίφωνη επεξεργασία που παρατέθηκε διακρίνεται η κάθετη αντίληψη της τονικότητας με σχηματισμό τρίφωνων μειζόνων και ελασσόνων συγχορδιών, αλλά και η ταυτόχρονη προσπάθεια να αποφεύγονται εκτεταμένες παράλληλες κινήσεις των φωνών σε διαστήματα 3^{ης} ή 6^{ης}, κάτι που θα παρέπεμπε ευθέως στη δυτική μουσική.

Σε φθογγικό επίπεδο η σχέση ουσάκ - ελάσσονας διαφοροποιείται στη βαθμίδα του προσαγωγέα (βλ. βαθμίδα ραστ/Νη) και στη βαθμίδα της επιτονικής (βλ. βαθμίδα σεγκιάχ/Βου). Επίσης, αναδεικνύεται και η συγγένεια με το Νιχαβέντ (σκληροί Δ' ήχοι). Φαίνεται όμως ότι το καθοριστικό στοιχείο για τη σύνδεση ενός τροπικού φαινομένου με την ελάσσονα κλίμακα είναι το διάστημα 3^{ης} μ μεταξύ τονικής και τρίτης βαθμίδας, χαρακτηριστικό και των δύο παραπάνω περιπτώσεων, αλλά και της περίπτωσης του Νικρίζ (σκληρό χρωματικό Πλ. του Δ'). Ως προς τα τραγούδια που παραπέμπει ο Αργυρόπουλος στις *αρχαίες ελάσσονες κλίμακες*, δεν φαίνεται κανένας ιδιαίτερος λόγος να μην συμπεριληφθούν αυτά στις ελάσσονες κλίμακες που ούτως ή άλλως σε άλλες περιπτώσεις εκεί ενέτασσε ο συγγραφέας τα αντίστοιχα τροπικά φαινόμενα που συναντούσε σε δημοτικά τραγούδια. Ο μοναδικός λόγος που χρειάζεται να υπάρχουν παραδείγματα και για την *αρχαία ελάσσονα κλίμακα* φαίνεται ότι είναι καθαρά ιδεολογικός. Από την άλλη, το αντίστοιχο σχόλιο του Μανιουδάκη ως προς τον Ιωνικό ή Λύδιο τρόπο είναι σαφώς πιο συνεπές, με την έννοια ότι δεν είχε συμπεριλάβει καθόλου δημοτικά τραγούδια ως εφαρμογές για τις μείζονες ή ελάσσονες κλίμακες, παρά μόνο για την *αρχαία ελάσσονα κλίμακα*⁶³.

Σε κάθε περίπτωση παρατηρούμε τη μέθοδο της στοχευμένης επεξεργασίας (μεταγραφή) ώστε να εξυπηρετούνται τόσο οι παιδαγωγικοί στόχοι⁶⁴ όσο και η πολιτισμική επέκταση του ευρωπαϊκού αστικού πολιτισμού.

61 Χρειάζεται να συνυπολογιστούν και οι αντίστοιχες ποσοτώσεις στα τραγούδια των συλλογών που αντικειμενικά καθόρισαν και την πηγή των *γυμνασμάτων*.

62 Ανδρικός, Ν. (2018), *Οι λαϊκοί δρόμοι στο μεσοπολεμικό αστικό τραγούδι. Σχέδιασμα λαϊκής τροπικής θεωρίας*. Αθήνα: Τόπος, σ. 61.

63 Πρόκειται για μία δημόδη σύνθεση που παραπέμπει σε τροπικά φαινόμενα Χουσεϊνί (σε αντιστοιχία με τον ήχο Πλ. του Α'. Μανιουδάκης, Ι. Κ. (1962), *Σχολική Μούσα, Τ. Β'*. Αθήνα: χ.ε., σ. 17.

64 Φεγγαλάς, Σ. (2017), Αξιοποίηση μουσικών καταγραφών και διαμόρφωση διδακτικού υλικού για το μάθημα της μουσικής: Το παράδειγμα της Αρκαδίας. Στο: Σ. Β. Χανδόλιας (επιμ.), *Σύγχρονες θεωρίες και*

Αυτό, λόγω της χρήσης της ευρωπαϊκής σημειογραφίας αλλά και λόγω της προσπάθειας ερμηνείας των τροπικών φαινομένων μέσω της δυτικής μουσικής θεωρίας, έχει ως αποτέλεσμα σταδιακά τα δημοτικά τραγούδια να «έρχονται στα μέτρα» της δυτικής αντίληψης της μουσικής. Έτσι, παρουσιάζονται αντιφάσεις ως προς τους τρόπους με τους οποίους αποδίδονται και ερμηνεύονται στο μουσικό κείμενο τα διάφορα τροπικά φαινόμενα.

5. Συμπεράσματα

Οι διάφορες υπερϊστορικές αφοριστικές προσεγγίσεις και η κριτική περί απλούστευσης, αποστέωσης ή παραμόρφωσης των δημοτικών τραγουδιών στα σχολικά εγχειρίδια μουσικής συνήθως παραγνωρίζουν τις δυνατότητες της εκάστοτε εποχής και τη σχετική ανοιχτή συζήτηση, παραγνωρίζουν γενικά τη μεθοδολογία της προσέγγισης ενός ιστορικού τεκμηρίου. Όπως φαίνεται από τα σχετικά σχολικά εγχειρίδια, η ανάδειξη μουσικών φαινομένων της δημοτικής μουσικής και η αξιοποίησή τους ως διδακτικό υλικό της μουσικής θεωρίας φαίνεται ότι έχει προχωρήσει σε σημαντικό βαθμό ως τη δεκαετία του 1960, αφήνοντας σοβαρή παρακαταθήκη την αξιοποίηση στοιχείων της δημοτικής μουσικής ως γυμνάσματα, ασκήσεις, παραδείγματα και εφαρμογές της (όποιας) θεωρίας της μουσικής, ώστε στις μέρες μας να (έπρεπε να) θεωρείται αυτονόητη. Ως προς το ζήτημα του μέτρου, φαίνεται ότι τα δημοτικά τραγούδια που χρησιμοποιούνται ως γυμνάσματα είναι κυρίως εκείνα που παραπέμπουν ευθέως στον χορό. Επίσης, παρά τις διάφορες θεωρητικές επισημάνσεις για τα τροπικά φαινόμενα, το κύριο κριτήριο για να αποδοθούν ως γυμνάσματα μειζόνων και ελασσόνων κλιμάκων τα δημοτικά τραγούδια φαίνεται ότι είναι το διάστημα 3^{ης} που σχηματίζεται ανάμεσα στην τονική παραγωγή στην τρίτη βαθμίδα. Οι όποιες ιδιομορφίες που προκύπτουν στην προσπάθεια να αξιοποιηθεί το υλικό των δημοτικών τραγουδιών στην εμπέδωση της μουσικής θεωρίας σχετίζονται με το στάδιο και τους προσανατολισμούς τόσο της μουσικολογίας (άρα και της μουσικής θεωρίας) όσο και της παιδαγωγικής και αποτυπώνουν σε μεγάλο βαθμό τις δυνατότητες αλλά και τον προσανατολισμό εκείνης της εποχής. Είναι, επομένως, αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής πολιτικής, του ιδεολογικοπολιτικού προσανατολισμού της μουσικής ζωής και του ιδιαίτερου τρόπου αφομοίωσης του πολιτισμού των πληθυσμών της υπαίθρου από τους λόγιους εκπροσώπους του αστικού πολιτισμού.

πρακτικές στην εκπαίδευση, Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου (31 Μαρτίου - 2 Απριλίου 2017). Γύθειο, σ.σ.169-178.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανδρίκος, Ν. (2018), *Οι λαϊκοί δρόμοι στο μεσοπολεμικό αστικό τραγούδι. Σχεδιάγραμμα λαϊκής τροπικής θεωρίας*. Αθήνα: Τόπος.
- Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1919), *Απόλλων: ήτοι Άσματα Παιδαγωγικά μετά διδακτικής του παιδαγωγικού άσματος*. Αθήνα: χ.ε..
- Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1927), *Αηδόνια: Παιδαγωγικά Άσματα διά τα κατώτερα και ανώτερα σχολεία*. Αθήνα: Εκδοτική Εταιρεία «Αθηνα» Α. Ι. Ράλλης & Σια.
- Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1932), *Μουσική Αγωγή: Σύστημα διδασκαλίας της μουσικής μετά σχετικής εγκυκλοπαίδειας (εις τρία τεύχη), Τεύχος Β΄, 1^η έκδοση*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλαρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1933), *Μουσική Αγωγή: Σύστημα διδασκαλίας της μουσικής μετά σχετικής εγκυκλοπαίδειας (εις τρία τεύχη & συμπλήρωμα), Τεύχος Α΄, 2^η έκδοση*. Αθήνα: Ι. Δ. Κολλαρος και ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Αργυρόπουλος, Α. Γ. (1934), *Μελωδικαί Ασκήσεις (Solfège): ήτοι Μεθοδική σειρά ωδικών γυμνασμάτων, 6^η έκδοση*. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Βαζιούλιν, Β. Α. (2013), *Η λογική της ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, (μτφρ.) Δ. Σ. Πατέλης, 2^η έκδοση. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Ερμήλιος, Θ. Λ. (χ.χ.), *Σολφέζ, Τεύχος Α΄*. Αθήνα: χ.ε..
- Κόκκινος, Α. (χ.χ.), *Πλήρες σύστημα Σχολικής μουσικής, Τεύχος Β΄, μέρος 1^{ον}*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Αθ. Πουντζα.
- Κωτσόπουλος, Π. Ι. (1952), *Σχολικά Τραγούδια: Προς χρήση των σχολείων Δημ. και Μ. Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: χ.ε..
- Μάλτος, Α. Ν. (1884), *Τερψιχόρη ήτοι Συλλογή Χορικών Ασμάτων προς χρήση των σχολείων. Τ.Α΄*. Λειψία: Breitkopf & Hartel.
- Μάλτος, Α. Ν. (1885), *Τερψιχόρη ήτοι Συλλογή Χορικών Ασμάτων προς χρήση των σχολείων. Τ.Β΄*. Οδησός: Τύποις Χρυσογέλου και Σ-ας.
- Μανιουδάκης, Ι. Κ. (1962), *Σχολική Μούσα, Τ. Β΄: Θεωρία - Μελωδικαί ασκήσεις - Άσματα*. Αθήνα: χ.ε..
- Μαργαζιώτης, Ι. Δ. (1952), *Η μουσική του σχολείου: Θεωρία, Μελωδικαί Ασκήσεις, Τραγούδια*. Αθήνα: χ.ε..
- Μαυροειδής, Μ. Δ. (1999), *Οι μουσικοί τρόποι στην ανατολική Μεσόγειο: Ο βυζαντινός ήχος, το αραβικό μακάμ, το τούρκικό μακάμ*. Αθήνα: Fagotto.
- Μερλιέ, Μ.Ο. (1931), *Τραγούδια της Ρούμελης*. Αθήνα: χ.ε..
- Νικολάου, Μ. (χ.χ.), *55 τραγούδια: για σχολεία και οικογενείας, 2^η έκδοση*. Αθήνα: Μιχ. Κωνσταντινίδης.
- Σακαλλιέρος Γ (2006), Εφαρμογές ανάλυσης σε έργα νεοελληνικής έντεχνης μουσικής με στοιχεία «εθνικής» ταυτότητας: κριτήρια, αισθητικές κα-

- τευθύνσεις, θεωρία και μεθοδολογία. Στο: Κ. Τσούγκρας (επιμ.) (2006), *Μουσική Θεωρία και Ανάλυση – Μεθοδολογία και Πράξη*, Πρακτικά Συμποσίου (Θέρμη Θεσσαλονίκης 29/9 - 1/10/2006), Τμήμα Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ., σ.σ. 56-63.
- Σκούλιος, Μ. (2009), Η θέση και η σημασία της έννοιας της κλίμακας στα ανατολικά τροπικά συστήματα. *Μουσική (και) Θεωρία, Τετράδιο*, τ. 5, σ.σ. 114-130.
- Σταύρου, Γ. (2004), *Η ελληνική παραδοσιακή μουσική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: ιστορική ανασκόπηση - σημερινή πραγματικότητα*. Διδακτορική διατριβή. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών.
- Φευγαλάς, Σ. (2017), Αξιοποίηση μουσικών καταγραφών και διαμόρφωση διδακτικού υλικού για το μάθημα της μουσικής: Το παράδειγμα της Αρκαδίας. Στο: Σ. Β. Χανδόλιας (επιμ.), *Σύγχρονες θεωρίες και πρακτικές στην εκπαίδευση*, Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου (31 Μαρτίου - 2 Απριλίου 2017). Γύθειο, σ.σ.169-178.
- Ψάχος, Κ. Α. (1908), Το ασματάκι της «Φόρμιγγος», *Φόρμιγζ*, Περίοδος Β΄, έτος Δ΄ (ΣΤ΄), αρ. 17-18, Δεκέμβριος, σ. 4.

Ξενόγλωσση

- Burke, P. (2004), History and Folklore: A Historiographical Survey. *Folklore*, 115: p.p. 133-139.
- Ilyenkov, E. V. (2007), A Contribution to a Conversation About Esthetic Education, *Journal of Russian and East European Psychology*, 45(4), p.p. 81-84.
- Nettl, B. (2010), *Nettl's Elephant. On the History of Ethnomusicology*, Urbana, Springfield and Chicago: University of Illinois Press.
- Samson, J. (2013), *Music in the Balkans*, Leiden, Boston: Brill.
- Zemtsovsky, I., I. (2009), A model for a reintegrated musicology. *Journal of Ethnography and Folklore*, 1-2, p.p. 93-107.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Φευγαλάς Στέφανος** είναι μουσικολόγος (Τ.Μ.Σ., Ε.Κ.Π.Α.) με μεταπτυχιακές σπουδές στην ιστορική έρευνα (Ιόνιο Πανεπιστήμιο) και εργάζεται ως εκπαιδευτικός μουσικής στη δημόσια εκπαίδευση. Είναι συγγραφέας (με τον Λαμπρογιάννη Πεφάνη) των δύο τόμων *Μουσικές Καταγραφές I* και *II* (2014 και 2016) και της μελέτης *Καριώτικος. Εκδοχές του ικαριώτικου οργανικού σκοπού* (2017) που έχουν εκδοθεί από τον μουσικό εκδοτικό οίκο Παπαρηγορίου - Νάκας. Στοιχεία επικοινωνίας: **fevgalas.stefanos@gmail.com**.